

je strah, izlaza u ravni pisanja čini se kao da nema. Pisano i nenapisano bivaju isto, isto, kao izgovor da pisati treba dalje. Igrici u knjizi »Strahoslov« nastojao je izići iz okvira »straha« od same pomisli da pjesmu treba napisati i da je nakon svega valja i pročitati. Valjana i ujednačena knjiga pjesama koja uspješno ostvaruje jednu zamisao da – misao bude strah od pisanja u pisanju samom, kao odgovor na svakidašnjicu.

SRBA IGNJATOVIĆ: »SLAGAČNICA« »Narodnja knjiga«, Beograd 1981.

Piše: Vojislav Sekelj

Između dolaska i odlaska, po nekom unutrašnjem redu vožnje, čovjek je zadan, ali ne i određen, znacima. Nosioci znakova, kao čitljivi ožiljci duše, od davnina su bili »znamenja« (predmeti) izvan čovjeka. Čovjek je samo uspostavljao red, unosio i svrhu samoga reda u ne-smisao, otvarajući neprestano nove stranice življenja. Pjesnik Srba Ignjatović u zbirci »Slagačnica« s kritičkom dozom određuje se upravo naspram nekog poretka stvari i pojava, semantički uspostavljajući odnos sa povješću, koja postavši, ili ostvarivši neki smisao, prestaje biti riječ. Postaje ona povijesna općost, gdje važenje biva sve, a postojanje ništa. No, to ništa nije praznina, bezdan, ništavilost, nego cilj da se do tog ništa dođe, na isti a ipak nov način Namjera da se sam »dolazak« poetički umiri, ironizirajući pri tom sam put kretanja ka konačnoj realiaciji sveukupne datosti, lapidarno je ostvaren u pjesmi »Konj«:

»Tek jedan

Pod zidom Troje«.

Početak određuje povjesnu strukturu, da bi početnu ideju, ovdje ideja konja, bila dovršena ovako:

– »Konju jedan,

Jedna naša snago.

Trkaču,
S ringišpila«.

Spoj dva djetinjstva, djetinjstvo pjesnika i djetinjstvo povijesti, i nov tehnološki mit, koji ništa bitno ne pomjera, sem što koncizno obuhvata vrijeme rasta izvan razvoja. Jer, ljudski duh se i dalje ispod zidina neke Troje o konju na isti način pita. Ali ta neka nova Troja, nema snage da oslobodi, jer u pitanju su sada neka druga putovanja:

»Važno je putovati, nag ili upakovan.

Putujući, telo je pokretljivo«.

Svodivost na pokretljivost, lišava putovanje metafizike iznenađenja i čuđenja, ostavljajući čovjeka trajno hladnim, poistovećujući ga s kvarljivom robom, a pitanje:

»Ude i ne izide.

Ko je ušao?

Čelo, lakat, potkolenica,

Butna kost«.

U pjesmi »Ulazak u grad« izdvaja dio kao cjelinu, i znaci raspoznavanja nisu znaci razlike, već znaci istosti, u pjesmi kao i u životu, samo se u početku isto u istom razlikuje, nosi u sebi mogućnost razlikovanja, svoj sui generis. Pas i trokut se ne razlikuju, oni su u tom stepenu različiti da svako pitanje o razlici isključuje suvisli odgovor. Svodivost čovjeka na različitost sama sebe, ne znači nedostatak ili gubitak identiteta, već, u ovom slučaju, nepoznavanje puta ka onoj strani našega ja gdje prebivaju sile što nas za postojanje trajnije i sadržajnije vežu, čineći nevidljivi most između bića i postojanja. O tim tajnovitim sponama Ignjatović pjeva u pjesmi »Postanje«:

»Zatim su došle godine.

Stvari dobile ime i cenu.

Tada su bogovi konačno

Odlučili da oneme.«

Konačna nemost bogova je uvjet razvoja govora čovjeka, ali cijena je previsoka; dati predmetima ime, znači u osnovi lišiti ih njihovih imena, uz to odrediti im i cijenu, znači izjednačiti sve različite stvari, brisati razlike u načinu postojanja za čovjeka. Razlika između psa i trokuta nije više empirička, bogovi su se povukli, ostala je kvantitativna razlika određena cjenom; sve ima svoju cijenu, pitanje, zamjene je tehnički a ne suštinski problem. Surova empirija Zapada, ta hladna racionalizacija u doba posvemašne limarije, ne uspeva nas staviti pred bitniju dilemu roda:

»Kornjača ili Ahil?

Kokoška ili jaje?«

ne postoji više ili (ili, sve je svedeno na kratanje, na promjenu mjesta, a višestruka mogućnost višestrukog uništenja čovječanstva je pitanje dana, koje nikoga iskreno ne uzbuđuje, niti uznemirava, stvari su jasne, oni imaju svoje ime i, dakao, cijenu. Smisao apsurd je u njegovoj apsurdnosti, a ne izvan njega. Ti paradoksi ljudskog postojanja opsjedaju pjesnika Ignjatovića. On izlaz vidi, ili ga pokušava iznaći, u pjesničkoj integraciji svijeta, u konačnom ljudskom spoju dva različita duha i dva različita osjećanja i određenja spram zbilje u smislu istosti duha Istoka i Zapada: »Kuća bez buva. Tužni tavani«. – u pjesmi »Detinjstvo«. Predmeti ovdje nemaju još svoje ime, postoji odnos bića, a ne ekvivalencija cijena. Sve je na tavanu prekriveno finim slojem tajanstvene prašine, koju s vremena na vrijeme treba uznemiriti, uzbuditi, erigrirati! U polumraku tavana prebivaju stvari pune bogova, iz svakoga čupa ceri se sadržina nepoznatog, odbačenog vremena, potreba je to duha koji čezne za čistim slikama dok se pita:

»Da li je trava i dalje trava?«

Da li je smrt neizbežna«.

Tim pitanjem pjesnik zadužuje pred pjesmom samoga sebe. Nauka na gore postavljena pitanja daje jasne odgovore: trava je trava, dvojbe nema, no kada zaroni u tu travu svojim preciznim instrumentarijem, u travu koja je trava i dalje i samo trava, ona, nauka, tamo nalazi sve drugo samo ne travu, češće progovara o tragovima vlastita instrumenta nego o predmetu istraživanja. Pjesniku je to unaprijed poznato, i on zna i pamti da je trava trava, i da je ona metafizički ključ između života i smrti, i da je pjesma ovdje da uspostavi red i smisao, jer čovjek je složeniji od trave ne samo dok se pita da li je trava i dalje trava. Pjesnik istražuje lavirinte izvan imena i cijena, traga za identičnošću svog bića u smehu sjenki u gradu punom mrava, buva i vatre, neprestano svjestan opasnosti da konačno sve ima svoje ime, da su bogovi onemjeli i da iz istog razloga stvari imaju svoju cijenu, jer jedan pas i jedan trokut moraju se oko bitnog sporazumjeti.

»U meni nema bolesti osim mene.

Kao stonoga, sebi sam trem«.

U pjesmi »Poslodavac« Keops«. Potreba za sobom, za poniranjem u vlastiti lavirint limba, gdje povijest na povijesni način već jeste povijesna. Ignjatović traga za univerzalijama koje sadašnjicu sondiraju u neku već dogodenu, ali neznanu budućnost, za formulama, gdje pobuna ovaca, Edipa, Antigone, bogesovni vračaju vrijeme, očekujući novu idilu, koja život razrješava torture nauke i tehnike, jer život ipak i u prkos svemu jeste ono nepovoljivo jestvo koje se uvijek i svuda događa između dva događaja; o toj idili Ignjatović će reći:

»Ko kaže da idila nije moguća

u kući koja guta dva omanja grada?«

Svjet je jedan neponovljivo ne-djeljiv.

Knjiga pjesama »Slagačnica« drži i pleni našu pažnju svojom bogatom asocijativnošću, ona nas kritički drži na rastojanju od nas samih.

MIROLJUB TODOROVIĆ: »ČORBA OD MOZGA«, Zapis, Beograd 1982.

Piše: Dobrica Kamperelić

Čorba od mozga je zbirka šatrovačkih i drugih pesama, kako stoji u podnaslovu. Naslovna pesma Čorba od mozga, po prilici, spada u ready-made pesme, ali ne i »udarne«: ako bismo po njoj sudili o istoimenoj zbirci, odmah bismo mogli da zaključimo ovaj prikaz; ne samo čitaocu sa istančanim pesničkim ukusom, čak ni Dišanovoj svesno-kritičkoj poetici, pa ni osrednjoj domaćici ne bi prijala pesnička vizija ove čorbe (mozak preliti/vreloom vodom/očistiti kožicu/i sitno isekcati... itd. – Neka, Hvala!)

Inače, ovu pesničku zbirku – koju je NIN-ov književni kritičar uvrstio u »top ten« listu književnih dostignuća u 1982. godini – čine razni nekonvencionalni/nepretenciozni poetski izrazi: stohastička, šatrovačka, fenomenološka, vizuelna, gestualna, ready-made, permutaciona, mail-poezija... Nikada nisam shvatio da li Todorović ozbiljno misli da sve ove poetike spadaju u signalizam, ali se i te kako protivim njihovom poistovećivanju sa signalističkim »izražajnim sredstvima i autentičnim govorima (oblicima), kako veli Veselin Ilić u opširnom pogovoru Čorbe od mozga.

Rekoh, ovo je zbirka šatrovačkih i drugih pesama, dakle namenjena, pre ostalih, šatrovcima; onim folklorno-poetskim tipovima (prosto vrvi od njih svaka ozbiljnija literarna redakcija), koji su se brzo urbanizovali, a zatim, pokazavši primernu adaptivnu moć, ispuštaju tobožnje poetsko-šatrovačko-urbane kritike i prosto je nenormalno koliko plaše »otudene« gradske fosile. Oni će u pesmama poput Ošišajmo i šintere, Triling iz rukava i Fatum za funjare naći sebe, prepoznati se u signalističko-šatrovačkom »autentičnom govoru«, a neke bi pesme mogli uzeti i za manifeste šatro-signalizma (famozan je fakin/flegma ko francuzi/folira fenjere/falične fileksire/fišbajn frajere... – Znate li još nešto šatrovačko? Dopišite!)

Što se tiče vizuelne poezije, pristup »poetskoj destrukciji jezika« je posve različit: tradicionalni jezik je »oslobođen« /napušten, a prošireni su semantički okviri poezije uz neizbežnu kostimografiju, scenografiju i šminku. Konkretna i vizuelna poezija zahteva od čitaoca dublje poniranje do smisla/značenja što ga grade – u konkretnim međuodnosima – reči/slike, konvencionalni i drugi znaci novog, totalnog poetskog jezika. Pri tom, najjednostavniji grafopoetski postupak olikovljenja reči/teksta (kao u nekim ranijim zbirkama) nije karakterističan za vizuelnu poeziju u ovoj knjizi; češći su primeri vizuelno/montažne konkretne poezije. Sam je poetsko-vizuelni materijal dovoljno rečit, nemoguće ga je – preko posrednog smisla (npr. metafore) – razumeti i objasniti. Isto se može reći i za gestualnu, permutacionu i zvučnu poeziju (recimo, nije li krkata smislom pesme KRC, iako se to ne da odmah uočiti).

Važnije je od svega, bez obzira na to koliko se i kako ova Todorovićeva poezija nekom dopada, da su – pod pritiskom ovakvih i drugih poetika – popucali šavovi tradicionalnih poetskih okvira u nas, i šire. Istina, prevelike su se ambicije signalizma da »ne samo revolucioniše poeziju i literaturu, već radikalno zahvati u sve oblasti umetnosti i čovekovog življenja« – pokazale nerealnim i neskromnim, isto se može reći, kako se uveravamo, i za druga avangardna opredeljenja, pri čemu su, recimo, zenitističke panbalkanske i metakosmičke odrednice smešne. Pa i sve ono, opet, fragmentarno, o signalizmu u Todorovićevoj zbirci Nazvano mleko plamen plača (Gradina, Niš, 1972) ukazuje na preteške i nerealne zadatke signalizma u nadnacionalnim, dakle planetarnim razmerama. Signalizam bi, skromnije, mogao – na prekretnici u XXI vek – da se uključi u: (1) prevazilaženje ezoterične umetnosti i okretanje ka celokupnosti ljudi pomoću multimedijalnih načina komunikacije, (2) prevazilaženje kulta bogova, heroja i ličnosti, mitova noći i tehnokratije, (3) proširenje kanala za opažanje i razvoj umetno-

sti u magnetnom polju nauke, (4) ukidanje svih vremena i teritorija u umetnikovoj svesti (Oto Bihalji Merin: *Jedinstvo sveta u viziji umetnosti*, Nolit, Beograd, 1974).

Jer, sudeći po ovoj pesničkoj knjizi, signalistički začini ne čine ukusnijom *Čorbu od mozga*: za ciklus *Fajfa na fircanju* ne mogu, kao već spomenuti tvorac pogovora, Veselin Ilić, reći da je to »šatrovačko svojevrstna socijalna poezija«, za ready-made poetske cikluse mogu pre reći da su vid »socijalne kontrapoezije« nego težnja za »univerzalnim i transvremenskim obrascima«, a za celu zbirku je preterano reći da je zbirka »autentične poezije«. . . Naime, i pre i posle objavljivanja *Čorbe od mozga*, bilo je ovakvih cocktail zbirki. Čini mi se da, pre svega, treba istaći u ovoj knjizi novi i celovitiji pokušaj da se da pregled raznovrsnih poetika i pesničkih postupaka, nacionalnih metajezičkih struktura; ona je i kontrapunkt svim tobožnjim zamamnim zamkama misaone poezije, novim i starim liričarima, realistima, modernistima. . .

Oslobodena lirskih apstrakcija, zaumnih i ezoteričnih slika prošlosti i sadašnjosti, bez sopstvene mitološke panorame sveta/života, ova poezija sporo, ali uporno, krči put potonjim porinućima u zbiljsko i fantastično i već opšti/komunicira s budućnošću (uvežbajte svoje jasne govore) iz istanjenih papira/podignite kineski zid/nervoznim utvarama/dok vam ugrađuju /veštačko srce/tempirano na deset godina. . . – iz pesme *Nervozno listajući*).

ANDRE GORZ: »EKOLOGIJA I POLITIKA« IRO »Prosveta«, Beograd 1982. Piše: Radivoj Stepanov

Nesumnjivo mnogopominjan, hvaljen i često osporavan, naročito posle svoje, od javnosti kontroverzno primljene knjige »Zbogom proletarijatu«, francuski marksistički pisac Andre Gorz¹, u prevodilačkim poduhvatima ranije transkribovan kao Gorc, nekad potpisivan pod pseudonimom alias Mišel Boske, kod nas se sada predstavlja novom knjigom: »EKOLOGIJA I POLITIKA«, u prevodu dvojice uglednih naučnih imena sličnog istraživačkog afiniteta – dr Ivana Stojanovića i dr Ksenije Jovanović.

Knjiga »Ekologija i politika« pokazuje nesumnjiv smisao, talenat, i rekao bih, istraživački instinkt njenog autora da uoči, i, uprkos mnogobrojnim i različitim teškoćama, uveri da homo faber, neprikosnoveni i veličanstveni stvaralac svih društvenih tvorevina, može biti zarobljen i uništen od svog sopstvenog dela ako ne upozna »i ne menja sebe, ako stalno ne definiše svoje probleme i ako je nesposoban da projektuje svoj život i razvitanak«². Ekološka katastrofa je preteći oblak koji se već nadvija i nad čovekovu sadašnjost. Gorz je posmatra višedimenzionalno. Pri tom on ne lamentuje, mada na kraju beži u utopiju. Dobro uočava da postoje dva puta prilasku ovom problemu. Putem romantičnih ideja vratiti se majci prirodi, svinuti se pod njeno čudljivo okrilje i postati sastavni deo stihijnih prirodnih procesa i zbivanja, ili trezveno primiti činjenicu da je svakom zlu čovek sam isključivi uzročnik i vinovnik, i da se kao samosvesno biće sa takvom stvarnošću mora poneti da bi je izmenio.

Budući da stoji na tragu marksističkog shvatanja čoveka, istorije i društva, Gorz se opredeljuje za ovu drugu varijantu. Čovek nije kontemplativno već slobodno stvaralačko biće. Kao takav, neminovno uspostavlja aktivan, smisaoni odnos prema sebi i prirodnom ambijentu u kojem bivstvuje. Taj uticaj se ispoljava kroz oprirođenje čoveka i humanizovanje prirode. »Čovek je od svoga postanka imao specifičan odnos prema okruženju u kome je živio. Kao prirodno biće pokoravao se nizu zakonitosti prirode, ali je kao društveno, znači kao biće koje stvara sopstvenu sredinu, tu prirodu i menjao« (Predgovor V. Štambuka, str. 29).

Međutim, baš tom smisaonom odnosu prema sebi i svojoj prirodnoj sredini čovek je zakazivao. Epoha modernog društva, kapitalističkog i socijalističkog, predstavlja vrhunac tog nesporazuma čoveka sa sobom i svojim svetom. Šta više, moderno vreme kao da otvara poslednji čin opstanka. Svi oblici čovekovog dobročiniteljnog delovanja očas se pretvaraju u svoju sopstvenu protivurečnost, u najboljem slučaju u karikaturu; u medicini, energetici, odnosu prema životnoj sredini, itd.

Ima li tome izlaza?

»Može se reći da postoje dva pristupa u osmišljavanju čovekove intervencije u njegovu okolinu. Prvi pristup u svoje redove okuplja sve one koji kritički gledaju na uticaj čoveka na okoliš. Drugi ima manje pristalica jer zastupa ideju da nije dovoljno samo kritički raspravljati o svetu, već ga treba i menjati. To se postiže traženjem rešenja i razrešavanja društvenih protivurečnosti« (V. Štambuk, str. 10). Gorz pripada ovima drugima. Svakim delom svoje knjige »Ekologija i politika«, koja inače sadrži: uvod: Njihova i naša ekologija, prvu glavu: Ekologija i sloboda, drugu glavu: Ekologija i društvo, treću glavu: Logika sredstava, četvrtu glavu: Medicina, zdravlje i društvo, i epilog – Gorz stoji iza vodeće parole i »bojnog« poklika svog ekološkog koncepta i pokreta: »Sve dok ljudi budu zadržavali mentalitet socijalno ugroženih osoba, moći će, u najboljem slučaju da organizuju pobune, ali ne i da ostvare revoluciju« (str. 240).

Insistiranje na socijalnoj revoluciji, Gorz zapravo insistira na takvom novom društvu koje će radikalno ukinuti ekonomiju rasta kao osnovnoj društvenoj pretpostavci sveopšte ekološke krize. Ali i pored insistiranja, na temu revolucije Gorz ne daje u svojoj knjizi ni teoretska ni praktična obraz-

loženja na koji način bi se ona izvršila i tako transformisala društvo »iz društva rasta i zajednicu komuna« (str. 27).

Gorz konstatuje:

»Kapitalizam privrednog rasta je mrtav. Socijalizam privrednog rasta, koji već spomenutom kapitalizmu liči kao brat bratu, izražava nam jednu deformisanu sliku, i to ne sliku naše budućnosti, već naše prošlosti.

(. . .)

Privredni rast, koji je trebalo da obezbedi izobilje i blagostanje svih, doveo je do toga da potrebe rastu brže nego što ih je taj rast uspeo da zadovolji. On je doveo i do takvih čorsokaka koji nisu samo ekonomske prirode: kapitalizam privrednog rasta je u krizi ne samo zato što nosi karakteristiku kapitalizma već i zato što nosi karakteristiku rasta.

(. . .)

Međutim, savremenu krizu karakterišu i neke nove dimenzije koje, sem retkih izuzetaka, marksisti nisu predviđali. Ono što se dosad podrazumevalo pod rečju 'socijalizam' ne sadrži odgovore na te nove dimenzije krize kapitalizma. Reč je o krizi odnosa individua i same ekonomije, o krizi rada, o krizi našeg odnosa prema prirodi odnosa prema našem telu prema osobama drugog pola, prema društvu, prema potomstvu i poreklu, prema istoriji« (str. 41-2).

Ekološka kriza je, dakle, prvenstveni korelat i krize koncepta političkog razvoja društva. Kriza koncepta političkog razvoja društva, opet, nije samo karakteristična osobina kapitalizma, već i socijalizma. Kapitalizam i autoritarni socijalizam, koji, po Gorzu, jedino postoji, živo podgreva put u ekološku krizu, pošto su podjednako zarobljenici apsurdne logike o povećanju privrednog rasta.

Rešenje ekološke krize, a time i moguće ekološke katastrofe, leži, po Gorzovom mišljenju, na tri osnovna principa. Prvi princip-manje raditi, drugi-racionalnije trošiti, i treći princip-integrirati kulturu i svakodnevi život.

U okviru sedam teza Gorz dalje daje dopune pomenutim principima rešavanja ekološke krize. Najzanimljivije od ovih teza su one kad kaže da se veza između »više« i »bolje« može i mora prekinuti, jer se »bolje« može ostvarivati i s »manje«. Zatim, siromaštvo može da bude ukinuto samo ako se prestane sa »društvenom proizvodnjom retkih bogatstava. (. . .) Vredi društveno proizvoditi samo ono što nikoga ne čini ni privilegovanim ni podređenim« (str. 72). Naposljetku, Gorz, između ostalog, kaže da će proizvodnja dobara i usluga u radionicama i komšijskim kooperativima biti neograničeno raznolika i omogućiti ekspanziju sfere slobode i nestajanja robnih odnosa. To će onemogućiti ekspanziju građanskog društva, a uticati na nestajanje države i nastanak samoupravljanja.

Ona kad Gorz povezuje rešenje ekološke krize s promenama političkih odnosa u društvu i s nastankom samoupravljanja, poslednja karika njegovog ekološkog koncepta pokazuje se kao najslabija i gotovo istovremeno dovodi u pitanje celinu njegovog ekološkog sistema izlaska iz laviranta.

Zbog čega?

Prvo, jer on put do samoupravljanja vidi u prostoj zameni oruđa i metoda proizvodnje. Socijalizam – kaže Gorz – ne vredi više od kapitalizma, ako se služi istim oruđima.³

Potom, samoupravljanje (autogestion) shvata, s jedne strane, kao specifičnu samoreglativnost u društvenim odnosima koja obezbeđuje samoodržavanje i razvijanje, a s druge strane – kao spontani proces ostvarivanja lokalnih zajednica. Stoga samoupravljanje kod Gorza ne može biti niti proizvod institucionalnog rešenja na nivou države, niti samoupravljanje može da operiše i deluje u okviru velikih institucija ili teritorijalnih jedinica.

Drugo, Gorz na ovim okolnostima nezadrživo klizi u utopiji koja, iako inovirana ispod svoje pokorice, neodoljivo podseća na već poznata socijalutopijska sanjanja. Čak i jedan poseban odeljak posvećuje »jednoj od mogućih utopija«.

Zbog čega se Gorzu ovakav istraživački i zaključni neoprez (»promašaj« bi bio stroža kvalifikacija) ne može opraštati?

Kod prve opaske ne samo stoga što je, slučajno ili namerno, potpuno zaobišao jugoslovensku praksu socijalističkog samoupravljanja kao celoviti društveni sadržaj i oblik već stoga, i baš zbog toga, što stojeći na marksističkom stanovištu, izlazak iz ekološke krize kao izlazak iz krize političkih odnosa vidi kao interes svih članova društva i klasa podjednako, a ne kao interes radničke klase, pre svega. Gorz prenebregava da se u političkom sistemu dubokog klasnog antagonizma u kontekstu klasnih pozicija na različiti način ispoljavaju težnje za prevladavanje krize.

Što se tiče druge kritičke opaske, da Gorz završava u utopiji, treba pre svega reći to da nije greh biti utopista. Ali kritička primedba se temelji na činjenici da je Gorz pobega u utopiju zato što prethodno nije bar smogao snage da svoj koncept izlaska iz ekološke krize gurne u arenu zbiljskih društvenih sukoba i protivurečnosti. Tek kad iz te kušnje dobije potrebne elemente za potvrdu ili odbacivanje prethodno zamišljenih postavki, imao je razlog, ako ne i pravo, da se prepusti utopijama.

Naposljetku treba priznati i ovo. Uprkos svim pomenutim slabostima, knjiga »Ekologija i politika« Andre Gorza ne može razočarati ni slučajnog, ni namernog čitaoca. Ona izlaže pregršt zanimljivih ideja, nudi obilje informacija i svežih podataka i ogleda se izuzetnim pimerom kao se jedna ideja može zaneseno slediti, ako se njom iskreno i oduševljeno.

¹ Andre Gorz je autor nekoliko zapaženih studija: *Reforma i revolucija* (1969), *Ekologija i sloboda* (1977), a takođe velikog broja novinskih članaka.

² Jovan Đorđević: *Ustavno pravo*, Beograd, Savremena administracija, 1976, str. 415.

³ »U odsustvu nekog drugog izbora, još uvek više vredi nuklearni kapitalizam od nuklearnog socijalizma, jer će prvi manje opteretiti budućnost«. (Vidi: str. 50).